

قواعدی در فقه قلوب (۱۰)

سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است!

دکتر صالح بن عبدالعزیز سندی

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است!^۱

سنگدلی یک مجازات است، آن هم چه مجازاتی! و بلاست، آن هم چه بلایی! انسان به سبب گناهایی که مرتکب شده، این طور مجازات می شود. مالک بن دینار (رحمه الله) می گوید: «هیچ بنده ای به تنبیهی بزرگ تر از سنگدلی دچار نشده است».^۲

^۱ نگاه کنید به: مجموع رسائل ابن رجب (۱/ ۲۵۹-۲۶۰)، و الفوائد (۹۷)، و بدائع الفوائد (۳/ ۱۲۰۰).

^۲ احمد در الزهد (۲۵۹)، ابن ابی الدنيا در العقوبات (۶۷)، ابونعیم در الحلیة (۶/ ۲۸۷) و ابن عبدالبر در

جامع بیان العلم (۱/ ۷۰۰).

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

حذیفه مرعشی (رحمه الله) می‌گوید: «هیچ کس به مصیبتی بدتر از سنگدلی خودش گرفتار نشده است»!

این بلا وقتی بزرگتر می‌شود که شخص سنگدل، اصلاً متوجه نباشد که دلش سخت شده! پس باید از الله تعالی کمک خواست.

حق سبحانه و تعالی سنگدلان را نکوهش کرده و فرموده است: **ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً** [بقره: ۷۴] (سپس دل‌های شما پس از آن سخت شد، پس آن‌ها همچون سنگ یا سخت‌تر [از آن] هستند).

الله تعالی فرموده است: **أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ** [حدید: ۱۶] (آیا برای کسانی که ایمان آورده‌اند زمان آن نرسیده است که دل‌هایشان برای یاد الله و آنچه از حق نازل شده فروتن گردد،

^۱ ابونعیم در الحلیة (۸ / ۲۶۹).

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است!

و مانند کسانی نباشند که پیش از این به آنان کتاب داده شد، پس زمان [طولانی] بر آنان گذشت و دل‌هایشان سخت گردید؟).

حق سبحانه و تعالی به آن‌ها هشدار داده و فرموده است: **فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ**؛ [زمر: ۲۲] (پس وای بر سنگ‌دلانی که یاد الله در قلبشان راه ندارد؛ آن‌ها در گمراهی آشکاری هستند). به این همراهی میان «گمراهی» و «سنگ‌دلی» در آیه دقت کنید.

سنگ‌دلی یعنی از بین رفتن نرمی، مهربانی و فروتنی در دل.

○ **قلب سخت:** همان دل خشک و سنگی است؛ زبر و خشن است، نه حق را می‌پذیرد و نه پاک می‌شود. نصیحت بر آن اثر ندارد و ازدانش سودی نمی‌برد. چنین دلی مثل زمین سفتی است که اگر تمام باران‌ها بر آن ببارد و هر بذری در آن کاشته شود، باز هم چیزی نمی‌رویانند!

إِذَا قَسَا الْقَلْبُ لَمْ تَنْفَعْهُ مَوْعِظَةٌ ... كَالْأَرْضِ إِنْ سَبَخَتْ لَمْ يُحْيِهَا الْمَطَرُ^۱

^۱ ابن عبدالبر در جامع بیان العلم (۱/ ۷۰۰) آن را آورده و به ابن عائشه نسبت داده است.

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

(وقتی دل سخت شود، هیچ پندی به حالش سود ندارد... درست مثل زمین شوره‌زاری که باران هم زنده‌اش نمی‌کند).

○ **وقتی دل سنگ شود:** چشم خشک می‌شود و دیگر از ترس پروردگار نمی‌گیرید؛ اعضای بدن هم برای عبادت سست می‌شوند. دورترین دل‌ها از الله، همان دل سنگ است!

مالک بن دینار می‌گوید: «چهار چیز نشانهٔ بدبختی است: سنگ‌دلی، خشکی چشم (اشک نریختن)، آرزوهای دور و دراز و حرص به دنیا»!

📖 **برای سنگدلی اسباب بسیاری هست، از جمله:**

○ **یکی از آن‌ها: شکستن پیمان با خداست؛** الله متعال فرموده است: **{فَبِمَا نَقُضِهِم مِّيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً}** [مائده: ۱۳] (به خاطر این که پیمانشان را شکستند، آن‌ها را از رحمت خود دور کردیم و دل‌هایشان را سخت گردانیدیم).

^۱ ابن اعرابی در الزهد (۴۷) آن را آورده است.

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

ابن عقیل حنبلی می‌گوید: «ای کسی که در دلت احساس سختی می‌کنی،
بترس از این که نکند پیمانی را شکسته باشی؛ چرا که خداوند می‌فرماید:
{فَبِمَا نَقُضِهِم مِّثَاقَهُمْ} [نساء: ۱۵۵]...»!

○ **یکی دیگر از این اسباب:** زیاد حرف زدن و زیاد خندیدن است؛ در روایت
ترمذی از پیامبر ﷺ آمده که فرمودند: «زیاد نخندید؛ چون خنده بسیار، دل را
می‌میراند».^۲

○ **مورد بعدی: پرخوری است،** به خصوص اگر از راه شبهه‌ناک یا حرام باشد؛
بشر بن حارث می‌گوید: «دو کار دل را سخت می‌کند: پرگویی و پرخوری».^۳

^۱ مجموع رسائل ابن رجب (۱/۲۶۱).

^۲ به روایت ترمذی (۲۳۰۵)، ابن ماجه (۴۱۹۳) و احمد (۸۰۹۵).

^۳ به روایت ابونعیم در الحلیة (۸/۳۰۵)؛ در شعب الایمان بیهقی (۷/۴۷۷) نیز با سندی از بشر بن حارث آمده که فضیل بن عیاض گفته است: «دو خصلت دل را سخت می‌کند: زیاد خوابیدن و زیاد خوردن».

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

ابن قیم می‌گوید: «سنگدلی از چهار چیز به وجود می‌آید، اگر بیشتر از حد نیاز انجام شوند: خوردن، خوابیدن، حرف زدن و معاشرت زیاد با مردم»!

○ یکی از این دلایل - و بلکه بزرگترین آن‌ها - گناهان است! خداوند متعال می‌فرماید: **{كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ}** [مطففین: ۱۴] (نه چنین است، بلکه آن چه انجام می‌دادند بر دل‌های آن‌ها زنگار نشانده است).

همچنین پیامبر ﷺ می‌فرمایند: «وقتی بنده گناهی انجام دهد، یک نقطه سیاه بر دل او می‌نشیند. اگر گناه را رها کند، آمرزش بخواد و توبه کند، دل او صیقل می‌خورد و پاک می‌شود. اما اگر دوباره گناه کند، آن سیاهی زیاد می‌شود تا جایی که تمام دل او را می‌پوشاند. این همان زنگار (ران) است که

^۱ الفوائد (۹۷).

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

خداوند متعال آن را یاد کرده است: **كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ**»^۱

یکی از سلف می‌گوید: «هرگاه گناهان دل کم شود، اشکش سریع جاری می‌شود»^۲.

در همین باره ابن مبارک (رحمه الله) می‌گوید:

دیدم که گناهان دل‌ها را می‌میرانند و اعتیاد به آن‌ها خواری به بار می‌آورد. رها کردن گناهان زندگی‌بخش دل‌هاست و نافرمانی از هوای نفس برای بهترین کار است.^۳

📖 اما راه‌های از بین بردن سنگدلی هم بسیارند:

^۱ به روایت ترمذی (۳۳۳۴)، ابن ماجه (۴۲۴۴) و احمد (۷۹۵۲). در برخی منابع «صقل قلبه» آمده است؛ «سقل» و «صقل» دو شیوه نگارش برای این کلمه هستند و معنایش این است که خداوند آن لکه را پاک می‌کند و دل بنده دوباره صیقلی و روشن می‌شود.

^۲ مجموع رسائل ابن رجب (۱/ ۲۶۲).

^۳ جامع بیان العلم و فضله (۱/ ۶۳۷).

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

○ یکی از آنها: ذکر بسیار الله است؛ یعنی ذکری که در آن دل و زبان با هم

همراه شوند. هیچ چیز مانند یاد الله سختی دل‌ها را ذوب نکرده است؛ پس

هر کس دلش را با یاد پروردگارش درمان کند، زندگی و نرمی دل را می‌یابد.

مردی به حسن بصری گفت: ای ابوسعید، از سنگدلی خودم به تو شکایت

می‌برم! او جواب داد: «با یاد الله آن را ذوب کن»!

دلیلش این است که هر چقدر غفلت بیشتر شود، سنگدلی هم شدیدتر

می‌شود؛ پس هرگاه یاد الله تعالی بیاید، آن سنگدلی ذوب می‌شود،

همان‌طور که سرب در آتش ذوب می‌شود.

یکی از علما می‌گوید: «ما برای نرم کردن این دل‌ها و جذب کردن آن‌ها به

سمت حق، هیچ چیزی را موثرتر از خواندن قرآن برای کسی که در آن تدبر کند،

نیافتیم».^۲

^۱ روضة المحیین ۱۶۷، و الوابل الصیب ۷۱.

^۲ مجموع رسائل ابن رجب (۱/ ۲۶۳).

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است!

اصل و اساس برای از بین بردن سنگدلی با یاد خدا، این گفته خداوند متعال

است: **{الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ}**؛

[رعد: ۲۸] (آن‌ها که ایمان آورده‌اند و دل‌هایشان با یاد الله آرام می‌گیرد؛ آگاه

باشید که تنها با یاد الله دل‌ها آرامش می‌یابد).

و همچنین این سخن حق تعالی: **{اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا**

مَثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى

ذِكْرِ اللَّهِ} [زمر: ۲۳] (الله بهترین سخن را به صورت کتابی نازل کرده که [برخی

از آیاتش] همانند یکدیگر و [برخی نیز] مکرر است. کسانی که از [مجازات]

پروردگارشان بیم دارند، [با شنیدن این آیات،] مو بر تنشان راست می‌شود و

سپس دل و جانشان با یاد الله آرام می‌گیرد).

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است!

○ **مورد دیگر: نیکی به یتیمان و نیازمندان است؛** مردی از سختی دلش به

رسول الله ﷺ شکایت برد؛ ایشان فرمودند: «اگر دوست داری دلت نرم شود، بر سر یتیم دست بکش و به فقیر غذا بده»!

شخصی از امام احمد بن حنبل پرسید: چطور دلم نرم شود؟ ایشان فرمود:
«به قبرستان برو و بر سر یتیم دست بکش».^۲

○ **از دیگر عوامل: یاد کردن مرگ است؛** از بسیاری از سلف - مانند سعید بن

جبیر و ربیع بن ابی راشد - نقل شده که گفته‌اند: «اگر یاد مرگ حتی یک ساعت از دل ما جدا شود، دل‌های ما فاسد می‌شود».^۳

^۱ به روایت احمد (۷۵۷۶) و ابن رجب در مجموع رسائل (۱/ ۲۶۴) سند آن را خوب دانسته است.

^۲ مجموع رسائل ابن رجب (۱/ ۲۶۵).

^۳ پیشین.

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

○ **و از جمله این موارد:** زیارت قبور و فکر کردن به حال و عاقبت اهل قبور است؛ پیامبر ﷺ فرمودند: «قبرها را زیارت کنید، چون یاد مرگ را در شما زنده می‌کند»!^۱

ایشان ﷺ همچنین می‌فرمایند: «من قبلاً شما را از زیارت قبرها نهی کرده بودم، اما اکنون آن‌ها را زیارت کنید، چون زیارت قبرها دل را نرم می‌کند و چشم را به اشک می‌اندازد و انسان را به یاد آخرت می‌اندازد؛ ولی [در آنجا] سخنان باطل نگویند».^۲

پیش از این پاسخ امام احمد به کسی که پرسیده بود چطور دلش نرم شود را خواندیم که به او گفت: «به قبرستان برو».

بارالها، کینه را از دل‌های ما بیرون کن و ما را از بندگان فروتن و توبه‌کار خودت قرار بده؛ بارالها، از سنگدلی و تنگی سینه به تو پناه می‌بریم.

^۱ به روایت مسلم (۹۷۶).

^۲ به روایت احمد (۱۳۴۸۷).

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است! |

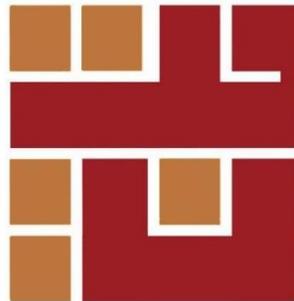
خداوندا، ایمان را برای ما محبوب گردان و آن را در دل های ما زینت بده، و کفر و گناه و نافرمانی را برای ما ناپسند گردان و ما را از هدایت یافتگان قرار بده.

بارالها، ای دگرگون کننده دل ها، دل های ما را بردین خودت استوار کن و آن را به سوی طاعت خودت برگردان و دل های ما را نورانی کن.

پروردگارا، دل های ما را بعد از آن که هدایتمان کردی، دستخوش انحراف مگردان و از سوی خودت به ما رحمتی ببخش، که تو بسیار بخشنده ای.

الله داناتر است؛ و درود و سلام فراوان خداوند بر پیامبر ما محمد و خاندان و یاران او باد.

قواعدی در فقه قلوب | سختی دل، بزرگترین مجازات و بدترین مصیبت است!

مرکز مطالعات متین

www.MatinStudies.com

t.me/MatinStudies

facebook.com/MatinStudies

Instagram.com/Matinstudies

X.com/Matinstudies